УДК 130.2:316.7:711.4
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.3.24

Фесенко Галина Григорівна,
доктор філософських наук, професор,
наукова співробітниця
Інституту культурних студій Австрійської академії наук;
професорка кафедри соціально-гуманітарних наук
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова
orcid.org/0000-0001-7133-484X
Scopus-Author ID 57163430100
Researcher ID E-9994-2016
Galyna.Fesenko@kname.edu.ua

СМИСЛОТВОРЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: КУЛЬТУРФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

У статті представлено культурно-філософську концептуалізацію меморіалізації як відкритого процесу культурного сенсотворення, через який травматичні події набувають символічних форм і поступово інтегруються в культурну пам'ять. Актуальність дослідження випливає з необхідності переглянути традиційні моделі меморіалізації в контексті війни, що триває, де переживання травматичних подій, документування насильства та формування культурної пам'яті відбуваються одночасно. Щоб вирішити цю проблему, у статті розроблено культурно-філософську модель, що пояснює виникнення меморіального значення публічного простору, та демонструється його аналітичний потенціал на прикладі України.

Дослідження спирається на філософію символічних форм Ернста Кассірера, реконструктивну теорію пам'яті Фредеріка Бартлетта, концепцію культурної пам'яті Алейди Ассманн, просторову теорію Анрі Лефевра та концепцію місць пам'яті П'єра Нора. Інтеграція цих теоретичних перспектив дає змогу зрозуміти меморіалізацію не як створення завершених комеморативних форм, а як динамічний процес, у якому матеріальне середовище, соціальні практики та символічні інтерпретації безперервно взаємодіють.

Отримана культурно-філософська модель вирізняє три такі взаємопов'язані виміри меморіалізації: матеріальний, практичний та дискурсивний. Їхня взаємодія, що розгортається в умовах часової відкритості, формує меморіальне значення публічного простору та створює умови для виникнення «місця пам'яті, що формується». Модель ілюструється на прикладі Майдану Свободи в Харкові, де йдеться про те, як матеріальні сліди російської військової агресії, громадські комеморативні практики та публічні дебати щодо майбутнього міського простору разом утворюють безперервний процес творення сенсу ще до того, як сама історична подія досягла завершення.

Основним внеском статті є культурно-філософська модель, яка пояснює, як меморіальне значення виникає в умовах часової відкритості, а також вводить концепцію «місця пам'яті, що формується» для інтерпретації просторів, меморіальне значення яких формується, поки історичні події ще розгортаються. У статті сформульовано висновок, що меморіалізацію під час війни, що триває, слід розуміти не лише як практику збереження минулого, але й як процес, через який активно конституюється майбутня культура пам'яті. З цієї точки зору, громадський простір функціонує не просто як місце, де представлені історичні події, а як активне середовище, в якому суспільство символічно обговорює значення війни та її майбутнє пам'ятання.

Ключові слова: філософія культури, меморіалізація, культурна пам'ять, публічний простір, війна, місце пам'яті у процесі становлення.

© Фесенко Г. Г., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Fesenko Galyna,
Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Research Fellow
Institute of Culture Studies, Austrian Academy of Sciences;
Professor at the Department of Humanities and Social Sciences
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
orcid.org/0000-0001-7133-484X
Scopus ID 57163430100
Researcher ID E-9994-2016
Galyna.Fesenko@kname.edu.ua

MEMORY-MAKING DURING WAR: A CULTURAL-PHILOSOPHICAL MODEL OF PUBLIC SPACE MEMORIALIZATION

The article presents a cultural-philosophical conceptualization of memorialization as an open process of cultural meaning-making through which traumatic events acquire symbolic forms and gradually become incorporated into cultural memory. The relevance of the study arises from the need to reconsider conventional models of memorialization in the context of ongoing war, where experiencing traumatic events, documenting violence, and the formation of cultural memory occur simultaneously. To address this challenge, the article develops a cultural-philosophical model explaining the emergence of the memorial significance of public space and demonstrates its analytical potential through the Ukrainian case.

The study draws upon Ernst Cassirer's philosophy of symbolic forms, Frederick Bartlett's reconstructive theory of memory, Aleida Assmann's concept of cultural memory, Henri Lefebvre's spatial theory, and Pierre Nora's concept of lieux de mémoire. Integrating these theoretical perspectives makes it possible to understand memorialization not as the creation of completed commemorative forms but as a dynamic process in which material environments, social practices, and symbolic interpretations continuously interact.

The resulting cultural-philosophical model distinguishes three interrelated dimensions of memorialization: material, practical, and discursive. Their interaction, unfolding under conditions of temporal openness, shapes the memorial significance of public space and creates the conditions for the emergence of a "site of memory in the making". The model is illustrated through the case of Freedom Square in Kharkiv, how the material traces of Russian military aggression, civic commemorative practices, and public debates concerning the future of urban space collectively constitute an ongoing process of meaning-making before the historical event itself has reached completion.

The article's main contribution is a cultural-philosophical model that explains how memorial significance emerges under conditions of temporal openness, as well as introducing the concept of a "site of memory in the making" to interpret spaces whose memorial significance is formed while historical events are still unfolding. The article concludes that memorialization during ongoing war should be understood not merely as a practice of preserving the past but as a process through which future memory culture is actively constituted. Within this perspective, public space functions not simply as a site where historical events are represented but as an active environment in which society symbolically negotiates the meaning of war and its future remembrance.

Key words: philosophy of culture, memorialization, cultural memory, public space, war, site of memory in the making.

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних функцій культури є вироблення смислів, через які суспільство інтерпретує власний історичний досвід, формує колективну ідентичність та уявлення про майбутнє. Особливо виразною ця функція стає в умовах історичних катастроф, воєн та соціальних потрясінь, коли попередні культурні моделі інтерпретації виявляються недостатніми для осмислення граничного історичного досвіду, що порушує усталені способи розуміння минулого, теперішнього і майбутнього. За таких умов культура працює з незавершеним досвідом, значення якого продовжує формуватися. Одним з центральних культурфілософських питань стає таке: «Як людські спільноти перетворюють досвід руйнування на культурні форми значення?».

Важливим механізмом культурного осмислення стає пам'ять, що не лише забезпечує зв'язок з минулим, а й бере участь у виробленні культурних значень теперішнього та формуванні уявлень про майбутнє. У цьому контексті

пам'ять розуміється не стільки як просте збереження подій, скільки як динамічний процес їхнього відбору, інтерпретації та включення у систему суспільно значущих смислів. Набуваючи культурних форм, пам'ять виходить за межі індивідуального досвіду та стає частиною спільних практик, символічних систем і матеріальних репрезентацій, через які суспільство передає й переосмислює власне минуле. В умовах насильства, що триває, сам процес формування культурної пам'яті стає особливим: збереження, інтерпретація та актуалізація культурно-суспільно значущого досвіду відбуваються в одному часовому періоді. А меморіалізація стає одним з ключових механізмів формування та репрезентації культурної пам'яті, через які певні події, місця й об'єкти набувають символічного значення та отримують матеріальні, просторові й практичні форми вираження. У такій перспективі меморіалізація постає не лише як результат післявоєнного осмислення минулого, але й як культурне вироблення смислів, що відбувається одночасно з переживанням історичної події.

Попри значний розвиток студій культурної пам'яті, недостатньо дослідженими залишаються процеси, через які міські публічні простори набувають меморіального значення безпосередньо під час історичної події, що триває. За таких умов дослідницька увага має бути спрямована не лише на завершені форми меморіалізації, а й на взаємодію матеріальних слідів, соціальних практик і публічних інтерпретацій у процесі становлення пам'яті.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну актуалізувало ці питання в умовах, коли руйнування, документування насильства та формування пам'яті відбуваються одночасно. Пошкоджені будівлі, воєнні руїни та трансформовані громадські простори набувають символічних значень ще до завершення війни, перетворюючись із матеріальних слідів руйнування на потенційні носії культурної пам'яті. Водночас формуються нові громадянські практики пам'ятання та розгортаються суспільні дискусії щодо майбутнього пошкоджених війною міських просторів.

Ця ситуація порушує низку принципових питань. Яким чином матеріальні сліди війни можуть бути інтегровані у майбутній міський ландшафт? Як громадянські практики пам'ятання співвідносяться з офіційними проєктами реконструкції? Хто бере участь у визначенні майбутньої культури пам'яті міста – представники влади, архітектори, експерти зі спадщини чи локальні спільноти?

Саме тому особливого значення набуває культурфілософський аналіз публічних просторів не лише як фізичних місць соціальної взаємодії, але й як середовищ культурного смислотворення, де матеріальність війни поєднується із соціальними практиками, символічними інтерпретаціями та уявленнями про майбутнє. Показовим прикладом є Майдан Свободи у Харкові, меморіальне значення якого формується не після завершення війни, а вже в умовах переживання та осмислення воєнного досвіду.

Мета статті полягає в культурфілософській концептуалізації меморіалізації публічного простору як відкритого процесу культурного смислотворення, у межах якого травматичний досвід війни набуває символічних форм і включається в простір культурної пам'яті. На прикладі Майдану Свободи у Харкові досліджується, яким чином матеріальні сліди війни, громадянські практики пам'ятання та публічні дискусії щодо майбутнього міського простору беруть участь у трансформації публічного простору у потенційне місце пам'яті. Центральне дослідницьке питання полягає в тому, як публічний простір, позначений досвідом війни, набуває культурного значення в умовах, коли сама історична подія ще триває, а переживання, інтерпретації та формування пам'яті відбуваються одночасно.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

– проаналізувати культурфілософські підходи до розуміння пам'яті як символізації та інтерпретації історичного досвіду;

– дослідити становлення меморіального значення публічного простору в умовах війни, що триває, через взаємодію матеріальності, соціальних практик і культурних інтерпретацій (на прикладі Майдану Свободи у Харкові);

– обґрунтувати меморіалізацію публічного простору як відкритий процес культурного смислотворення та формування майбутньої культури пам'яті.

Виклад основного матеріалу

Теоретико-методологічні засади дослідження: пам'ять, простір і культурне

смислотворення. Методологічно дослідження ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні підходів філософії культури, студій культурної пам'яті та досліджень матеріальності. Культурфілософський підхід дає змогу розглядати меморіалізацію не лише як створення матеріальних форм увічнення, але й як вироблення культурних значень через взаємодію матеріальних об'єктів, соціальних практик та символічних інтерпретацій. Особлива увага приділяється просторово-матеріальному виміру пам'яті, зокрема тому, як пошкоджені війною об'єкти та публічні простори набувають значення матеріальних свідчень і стають елементами формування майбутньої культури пам'яті.

Важливі методологічні підстави для такого розуміння пропонує Ернст Кассірер. Розглядаючи культуру як специфічний спосіб людського освоєння світу, він підкреслював, що людина існує не лише у фізичному середовищі, але й у створеному нею символічному універсумі, де мова, міф, мистецтво, історія та інші символічні форми організовують людський досвід і надають йому значення (Cassirer, 1944/2021). Історія у філософії Е. Кассірера постає не як просте накопичення фактів про минуле, а як специфічна символічна форма, через яку людина інтерпретує й упорядковує історичний досвід (Cassirer, 1923/2020). Травматична подія сама по собі ще не утворює культурної пам'яті – вона набуває такого статусу лише тоді, коли стає предметом інтерпретації, символізації та колективного осмислення. Звідси випливає розуміння меморіалізації не лише як результату створення завершених форм увічнення – пам'ятників, меморіальних об'єктів чи музейних експозицій, – але й як процесу перетворення пережитого досвіду на культурно значущий смисл.

Такий підхід дає змогу розглядати меморіалізацію публічного простору як символічне переозначення. Міський простір не зводиться лише до архітектурного середовища або функціональної території, а є частиною символічного універсуму культури. Центральна площа міста, зокрема, виступає не просто відкритим громадським простором, а місцем концентрації культурних значень: політичних, історичних, ідентифікаційних та емоційних. Вона репрезентує певне уявлення про місто, його минуле, соціальний порядок і спільнотну ідентичність. Отже, зміна фізичного стану такого простору, особливо внаслідок насильства або руйнування, спричиняє трансформацію його символічної конфігурації. Йдеться не лише про фізичне збереження слідів руйнування, а про їхнє включення у культурний обіг, у межах якого вони набувають значень, що виходять за межі самого факту пошкодження. Вони можуть ставати знаками травми, свідченнями злочинів, втрати, спротиву або стійкості. Матеріальний простір набуває значення культурного медіуму, через який суспільство осмислює досвід насильства. Він не просто «відображає» пам'ять про подію, а стає середовищем її формування. Отже, меморіалізація під час війни постає як процес символічного переозначення публічного простору, у якому матеріальні сліди руйнування включаються у суспільні інтерпретації та уявлення про майбутнє міста.

Розуміння пам'яті як символічного процесу потребує уточнення механізмів її формування. У цьому контексті особливого значення набуває реконструктивна концепція пам'яті Фредеріка Бартлетта, який одним з перших запропонував розглядати пам'ятання не як точне відтворення минулого, а як активну реконструкцію (Bartlett, 1932/1995). Запроваджуючи поняття «прагнення до смислу» (*effort after meaning*), Ф. Бартлетт підкреслював, що людина не просто відновлює події минулого, а організовує та інтерпретує їх відповідно до наявних смислових структур. Пам'ять у такому розумінні постає не як пасивне збереження інформації, а як процес формування значень. Пошкоджений або трансформований війною міський простір стає не лише матеріальним свідченням події, а й середовищем суспільного «прагнення до смислу», що поєднує інтерпретацію минулого, практики теперішнього та уявлення про майбутнє міста.

Реконструктивне розуміння пам'яті отримало подальший розвиток у дослідженнях Девіда Міддлтона та Стівена Брауна, які розглядають її не через опозицію збереження і втрати, а як постійне переосмислення минулого у зв'язку з можливими образами майбутнього (Middleton & Brown, 2008). Дослідники наголошують на тому, що пам'ять має не лише ретроспективний, а й проєктивний вимір: вона бере участь у формуванні майбутнього через постійну інтерпретацію минулого. Такий підхід

є особливо продуктивним для аналізу меморіалізації в умовах війни, коли пам'ять формується не після події, а в процесі її переживання. Меморіалізація постає не як створення стабільної репрезентації завершеного минулого, а як відкритий пошук значень, через який травматичні події поступово включаються у культурний горизонт спільноти.

Реконструктивне розуміння пам'ятання потребує доповнення культурним рівнем аналізу, що розробляється у сучасних студіях культурної пам'яті. Алейда Ассман розглядає культурну пам'ять як систему медіа, матеріальних носіїв і культурних практик, через які суспільства зберігають, передають та переосмислюють культурно значущі образи минулого (Assmann, 2011). Водночас культура пам'яті не є статичним сховищем минулого, а постає як динамічна сфера створення, циркуляції та трансформації значень у культурі (Assmann, 2011; Erll, 2011).

Концептуалізація пам'яті як процесу культурного смислотворення актуалізує питання про матеріальні та просторові умови її формування. Якщо у філософії символічних форм Е. Кассірера культура постає як символічна організація людського світу, то міський простір може бути осмислений як культурне середовище, у якому матеріальні форми, соціальні практики та символічні інтерпретації взаємодіють і взаємно трансформуються. Простір не лише зберігає або репрезентує вже сформовані значення, а й безпосередньо бере участь у їх виробленні. Відповідно, меморіалізація публічного простору має досліджуватися не лише як розміщення пам'яті у певному місці, але й як процес, через який саме місце набуває меморіального значення.

Теоретичне обґрунтування активної ролі простору набуло системного розвитку в межах просторового повороту (*spatial turn*) у гуманітарних і соціальних науках. Його принциповою рисою стало подолання уявлення про простір як нейтральне фізичне середовище або пасивне місце розгортання соціальних подій. Натомість простір почали розглядати як історично й соціально сформоване середовище, що бере участь у виробництві суспільних відносин, культурних значень та колективних ідентичностей. Така перспектива створює підстави для аналізу публічного простору не лише як місця локалізації пам'яті, але й як одного з чинників її формування.

Однією з ключових концепцій, що визначили це переосмислення, стала теорія виробництва простору (*production of space*) Анрі Лефевра. Він критикував уявлення про простір як про пасивну даність, запропонувавши розглядати його як соціально вироблений феномен. Простір, за Лефевром, формується через взаємодію просторових практик, репрезентацій простору та просторів репрезентації (Lefebvre, 1974/1991). Для аналізу меморіалізації особливе значення має вимір просторів репрезентації, оскільки він пов'язаний із символами, образами, досвідом та значеннями.

У такій перспективі міський простір постає не лише як архітектурна форма або матеріальна структура, але й як динамічне культурне середовище, у якому перетинаються фізична реальність, соціальні практики та символічні інтерпретації. Його значення не є сталим: воно формується історично та може змінюватися залежно від суспільних подій і способів їх осмислення. Для дослідження меморіалізації це означає, що місце не набуває статусу простору пам'яті автоматично лише через сам факт історичної події. Матеріальні сліди насильства потребують інтерпретації, суспільного використання та символічного переозначення. Саме через ці процеси простір поступово може набувати меморіального значення. Концепція «матеріального свідка» (*material witness*) Сьюзен Шупплі дає змогу розглядати об'єкти, пошкоджені внаслідок насильства, не лише як залишки подій, через які можуть бути реконструйовані та інтерпретовані сліди минулого, але й як матеріальні носії інформації, що беруть участь у формуванні культурної пам'яті (Schuppli, 2020).

Найбільш виразно ця взаємодія матеріального, соціального та символічного проявляється у публічних просторах міста. Центральні площі, вулиці та інші відкриті міські простори є не лише елементами міської інфраструктури, а й середовищами, у яких суспільство репрезентує себе через політичні події, громадянські практики, ритуали солідарності, жалоби та пам'ятання. Міські ландшафти пам'яті можуть бути розглянуті як культурно організовані простори, у яких через мнемотопи, символи та практики пам'ятання формуються й транслюються значення міського середовища (Фесенко, 2015). У контексті пам'яті війни особливого

значення набувають досвідний (experiential) і просторово закорінений (place-based) виміри пам'ятання, оскільки культурна пам'ять формується не лише через офіційні репрезентації минулого, а й через способи, у яких люди переживають, інтерпретують та використовують конкретні місця (Drozdzewski et al., 2019).

У контексті війни ця здатність простору до переозначення стає особливо помітною. Руйнування або пошкодження значущих міських об'єктів змінює не лише їхній матеріальний стан, а й символічний статус. Простори, які раніше виконували адміністративні, репрезентативні або повсякденні функції, можуть поступово набувати нових значень як місця свідчення, травматичного досвіду, громадянської солідарності та потенційної пам'яті.

Таким чином, просторовий підхід дає змогу змістити дослідницьке питання від «Де розташовується пам'ять?» до питання «Як простір бере участь у формуванні пам'яті?». Публічний простір постає не контейнером історичних подій, а активним середовищем культурного смислотворення, у якому суспільство інтерпретує події минулого і теперішнього та формує можливі образи майбутньої культури пам'яті.

Розгляд публічного простору як середовища культурного смислотворення потребує також звернення до питання про те, яким чином окремі місця набувають меморіального статусу та стають носіями колективних уявлень про минуле. Однією з найбільш впливових відповідей на це питання стала концепція «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*) П'єра Нора, яка показала, що пам'ять закріплюється та репрезентується через конкретні просторові, матеріальні й символічні форми. За П. Нором, місця пам'яті виникають унаслідок трансформації живих середовищ пам'ятання (*milieux de mémoire*) та потреби у свідомому збереженні минулого через символічні форми. На його думку, сучасні суспільства створюють місця пам'яті саме тому, що природні середовища пам'ятання поступово зникають (Нора, 2014). У цьому розумінні *lieux de mémoire* постають як спроба символічно закріпити те, що втрачає безпосередній зв'язок з живим досвідом. Водночас концепція П. Нора переважно звернена до форм пам'яті, що виникають, коли подія вже має певну часову дистанцію та стає предметом культурної репрезентації. Досвід сучасних війн і, зокрема, російсько-української війни актуалізує необхідність переосмислення цієї часової логіки. У ситуаціях насильства, що триває, суспільство стикається з потребою осмислювати травматичні події ще до їхнього історичного завершення. Пам'ять починає формуватися не після встановлення дистанції щодо минулого, а безпосередньо в момент події. У таких умовах межа між переживанням події, її документуванням та формуванням пам'яті стає рухомою.

У зв'язку з цим доцільно доповнити концепцію місць пам'яті перспективою «місця пам'яті у процесі становлення» (*memory site in the making*) – простору, меморіальне значення якого ще не сформоване, а виникає через взаємодію матеріальних слідів, соціальних практик та культурних інтерпретацій. Такий простір може залишатися функціональним об'єктом, місцем повсякденного життя та ставати предметом суспільних дискусій щодо реконструкції, проте вже набувати меморіального потенціалу. Суспільство визначає, що має бути збережено, як має бути інтерпретований досвід руйнування і яке місце він посідатиме у майбутній культурній пам'яті. Такий підхід дає змогу аналізувати не лише завершені меморіальні форми, а й ситуації, у яких простір перебуває у стані символічної трансформації. Дослідницький фокус переноситься з питання про те, як суспільства зберігають уже сформовані образи минулого, на питання про те, як вони виробляють значення подій в умовах відкритого історичного процесу. Простір переозначується, а матеріальні сліди, соціальні практики та публічні інтерпретації формують його меморіальний потенціал.

Запропонована концепція знаходить своє емпіричне підтвердження на прикладі Майдану Свободи у Харкові як публічного простору, меморіальне значення якого формується під час війни, що триває.

Меморіалізація публічного простору під час війни як становлення пам'яті. Якщо місце пам'яті розглядати не як завершений результат меморіалізації, а як процес становлення, ключовим стає питання про механізми перетворення простору події на простір пам'яті. Факт історичної події або фізичної трансформації середовища сам по собі ще не створює культурної пам'яті. Вона формується тоді, коли сліди події включаються в інтерпретації, символізації та суспільне осмислення. Запропоновану

культурфілософську модель меморіалізації узагальнено на рис. 1.

Авторська модель поєднує два аналітичні рівні: перший характеризує умови становлення меморіального значення (темпоральну відкритість та публічний простір як середовище меморіалізації), другий охоплює три взаємопов'язані виміри (матеріальний, практичний і дискурсивний), взаємодія яких забезпечує становлення меморіального значення публічного простору та включення у формування майбутньої культури пам'яті.

Матеріальний вимір пов'язаний з фізичною присутністю місця та його здатністю зберігати сліди історичних подій. Архітектура, міські ландшафти, пошкоджені або трансформовані об'єкти не є лише пасивним фоном пам'ятання. Сучасний поворот до матеріальності дає змогу переосмислити об'єкти не як пасивні носії вже наданих значень, а як елементи, залучені до формування пам'яті та культурної інтерпретації. Концепція «складної спадщини» (difficult heritage) Шерон Макдональд показує, що матеріальні залишки травматичного минулого не є носіями наперед визначених смислів, а набувають культурного значення у процесах суспільної інтерпретації, переговорів і переоцінки (Macdonald, 2009). Той самий об'єкт може поставати як руїна, доказ злочину, символ втрати або знак стійкості – залежно від того, як його включено у ширші культурні й меморіальні практики.

Другий вимір пов'язаний із соціальними практиками пам'ятання. Меморіальне значення простору формується у взаємодії людей з місцем – через присутність, ритуали, громадянські ініціативи, практики солідарності тощо. Такі практики перетворюють фізичний простір на сферу культурного досвіду, створюючи зв'язок між індивідуальним переживанням і колективною пам'яттю.

Третім виміром є дискурсивне осмислення простору. Майбутній статус місця формується



Рис. 1. Культурфілософська модель становлення меморіального значення публічного простору в умовах війни, що триває

через публічні дискусії, експертні інтерпретації, медійні репрезентації та рішення щодо збереження, реконструкції чи трансформації. Суспільство не лише визначає, що саме має бути збережено, а й формує відповідь на питання про те, яке значення цей досвід матиме для майбутньої ідентичності спільноти.

Таким чином, меморіалізація в умовах війни, що триває, може бути осмислена як відкритий процес культурного смислотворення, що виникає на перетині матеріальних слідів, соціальних практик і дискурсивних інтерпретацій. Саме така перспектива дає змогу аналізувати публічні простори, які ще не є усталеними місцями пам'яті, але вже набувають нових символічних значень.

Запропонована теоретична перспектива дає змогу розглядати Майдан Свободи у Харкові не як уже сформоване місце пам'яті, а як простір становлення меморіального значення. Майдан Свободи розглядається не лише як один з найбільших міських просторів Європи чи архітектурний ансамбль модерної доби, а як складна символічна форма, у якій протягом різних історичних періодів акумулювалися та трансформувалися культурні значення. Його символічний зміст не був сталим: від репрезентації радянського модернізаційного проєкту та адміністративного центру міста він поступово набував нових значень, пов'язаних з громадянськими практиками, міською ідентичністю та уявленнями про український Харків (Fesenko, 2022a, 2022b). Повномасштабна російська агресія та ракетні удари по центру Харкова радикально змінили символічну структуру цього простору. Руйнування у цьому разі інтерпретовано не лише як фізичне пошкодження архітектурного ансамблю, але й як символічне переозначення міського простору. У культурфілософському вимірі воно стало моментом переозначення простору, у якому матеріальні сліди насильства почали виконувати функцію свідчення та формувати новий шар культурної пам'яті. Простір, що зазнав руйнування, поступово набуває меморіального потенціалу: від статусу місця події до статусу місця пам'яті через колективні практики інтерпретації, символізації та надання смислу пережитому досвіду.

Сучасний стан Майдану Свободи демонструє складну взаємодію матеріальних, практичних та дискурсивних вимірів, через які публічний простір поступово включається у практики пам'ятання. На матеріальному рівні найбільш видимим проявом насильства в цьому просторі стала зруйнована адміністративна будівля, яка також є історичною пам'яткою. Однак її значення виходить за межі фізичного руйнування: будівля змінила спосіб сприйняття майдану як одного із символічних центрів Харкова, сформувавши новий шар воєнної пам'яті у його складній символічній біографії.

Новий шар воєнної пам'яті накладається на вже сформовану символічну біографію Майдану Свободи. Війна не замінює попередні значення майдану, а вступає з ними у взаємодію, створюючи нову конфігурацію культурної пам'яті. Таке нашарування різних часових і символічних вимірів відповідає розумінню міського простору як палімпсесту пам'яті, у якому минуле не зникає, а постійно переписується через нові історичні досвіди та культурні інтерпретації (Huyssen, 2003).

Практичний вимір виявляється у формах громадянської присутності та взаємодії з простором. Значення місця формується не лише через офіційні рішення щодо його майбутнього, а через повсякденні й громадські практики: волонтерські ініціативи, акти солідарності, документування досвіду війни та нові способи використання міського простору. Саме ці практики поступово перетворюють фізичний простір на площину культурного значення. У цьому контексті важливим прикладом є волонтерський намет «Все для Перемоги», наявність якого на Майдані Свободи з 2014 року демонструє формування громадянської пам'яті через практики підтримки, солідарності та публічного вшанування.

Дискурсивний вимір пов'язаний з питанням майбутнього Майдану Свободи: яким чином цей простір має бути відновлений, що повинно бути збережено, які сліди війни мають залишитися видимими і яке місце досвід російської агресії посідатиме у майбутній міській пам'яті. Дискусії щодо реконструкції у цьому контексті є не лише архітектурними, а й культурфілософськими, оскільки вони стосуються способів перетворення травматичного досвіду на культурне значення. Рішення щодо реконструкції після травматичних подій мають також етичний вимір, оскільки визначають не лише майбутній вигляд простору, а й способи взаємодії

суспільства з минулим, зокрема те, які досвіди будуть збережені, представлені або переосмислені у публічному просторі (Stroud & Henson, 2019). Приклад Майдану Свободи демонструє специфіку меморіалізації в умовах війни, що триває: простір не очікує завершення історичної події для набуття меморіального потенціалу; його значення формується у взаємодії матеріальних слідів, громадянських практик і дискусій про майбутнє, і саме тому він може бути осмислений як місце пам'яті у процесі становлення.

У ситуаціях, коли історична подія ще триває, пам'ять формується у відкритому часовому горизонті – між слідами минулого, викликами теперішнього та уявленнями про майбутнє. Саме тому відновлення просторів, позначених війною, не може бути розглянуто лише як технічне повернення матеріального середовища до попереднього стану. Кожне рішення щодо реконструкції, збереження або трансформації простору передбачає певну інтерпретацію події та її місця у майбутній культурній пам'яті: що має залишитися видимим, які воєнні руїни набувають статусу свідчення, які практики пам'ятання будуть інтегровані в поствоєнний культурний ландшафт. Подібне розуміння меморіалізації відповідає сучасним підходам, у яких вона розглядається не лише як створення матеріальних об'єктів пам'яті, але й як суспільний процес, що включає взаємодію різних акторів, громадські практики та дискусії щодо способів репрезентації минулого (Brett et al., 2007).

Темпоральна меморіалізації зумовлює необхідність культурних переговорів щодо майбутньої пам'яті – процесу взаємодії різних соціальних акторів, у межах якого формуються способи інтерпретації минулого та визначаються форми його присутності у майбутньому культурному ландшафті. У цьому контексті показовою є концепція Шерон Макдональд, яка демонструє, що культури пам'яті формуються не через фіксацію остаточних смислів, а через безперервне переосмислення взаємозв'язків між спадщиною, ідентичністю та сучасними суспільними викликами (Macdonald, 2013).

Щодо Майдану Свободи у Харкові ці культурні переговори розгортаються між кількома вимірами його символічної біографії: збереженням площі як визначної архітектурної спадщини XX століття, осмисленням матеріальних слідів російської агресії як свідчень війни та громадянськими практиками пам'ятання, сформованими через волонтерство, солідарність і нові форми суспільної взаємодії. Співіснування цих перспектив показує, що майбутня пам'ять міста не є заздалегідь визначеною. Вона формується не через просте додавання нового меморіального шару до вже наявних значень, а через постійне переосмислення взаємозв'язку між минулим, теперішнім і майбутнім.

Запропонована модель знаходить своє емпіричне підтвердження на прикладі Майдану Свободи у Харкові. Для узагальнення результатів аналізу в табл. 1 показано, яким чином матеріальний, практичний та дискурсивний виміри виявляються у досліджуваному кейсі та яку роль вони відіграють у становленні меморіального значення публічного простору.

Як показує наведена таблиця, жоден з трьох вимірів не формує меморіального значення ізольовано. Матеріальні сліди війни, громадянські практики пам'ятання та суспільні інтерпретації утворюють взаємопов'язаний процес, у якому фізичний простір поступово набуває символічного статусу. Саме ця взаємодія дає підстави розглядати Майдан Свободи не як уже сформоване місце пам'яті, а як місце пам'яті у процесі становлення.

Особливість меморіалізації під час війни полягає саме у відсутності її завершеності. Суспільство ще не має часової дистанції щодо

Таблиця 1

Застосування культурфілософської моделі меморіалізації: кейс Майдану Свободи (Харків)

Вимір	Прояв у кейсі	Роль у становленні меморіального значення
Матеріальний	Руйнування будівлі ХОДА, сліди ракетного удару	Матеріальний слід набуває символічного статусу та стає носієм меморіального значення
Практичний	Волонтерський намет «Все для Перемоги», меморіальні практики	Меморіальне значення формується через соціальні практики колективного смислотворення
Дискурсивний	Дискусії щодо реконструкції Майдану Свободи, збереження слідів війни та майбутнього простору	Меморіальне значення формується через суспільні інтерпретації та культурні переговори

травматичної події, але вже здійснює вибір щодо її майбутнього культурного значення. Отже, пам'ять у цьому разі є не лише ретроспективною практикою збереження минулого, а й проєктивним механізмом створення майбутньої культури пам'яті. Отже, Майдан Свободи може бути осмислений не як завершене місце пам'яті у класичному розумінні, а як простір культурного смислотворення, де матеріальні сліди війни, громадянські практики та суспільні дискусії формують можливі контури майбутньої пам'яті. Запропонована модель дає змогу аналізувати меморіалізацію під час війни, що триває, як відкритий процес становлення культурної пам'яті, у якому матеріальний, практичний і дискурсивний виміри взаємодіють у просторі та часі, визначаючи майбутнє меморіальне значення публічного простору.

Висновки. У результаті дослідження обґрунтовано культурфілософське розуміння меморіалізації як процесу становлення культурної пам'яті. Запропонована перспектива доповнює класичне розуміння місць пам'яті (*lieux de mémoire*), зміщуючи увагу з усталених меморіальних форм на механізми набуття простором меморіального значення. В умовах війни, що триває, цей процес розгортається одночасно з переживанням події, коли суспільство ще визначає способи її інтерпретації та присутності у майбутній культурі пам'яті. Отже, культурфілософський фокус щодо меморіалізації зміщується від проблеми збереження окремих об'єктів до аналізу того, як простір стає носієм культурної пам'яті. Матеріальне середовище, соціальні практики й дискурсивні інтерпретації у цьому процесі виступають взаємопов'язаними вимірами культурного смислотворення.

Запропонована концептуальна модель може застосовуватися до різних середовищ становлення пам'яті – меморіальних музеїв, публічних просторів, меморіальних комплексів або цифрових архівів. У статті її евристичні можливості продемонстровано на прикладі Майдану Свободи у Харкові, меморіальне значення якого формується через взаємодію різних вимірів: історично успадкованих символічних шарів, матеріальних свідчень війни, громадянських практик пам'ятання та суспільних дискусій щодо майбутнього цього громадського простору. Культурфілософський аналіз майдану показує, що простір, позначений війною, не переходить автоматично від статусу місця події до простору культурної пам'яті – його можна розглядати як місце пам'яті у процесі становлення та культурного смислотворення.

Подяка. Публікація підготовлена в рамках дослідження, що отримало фінансування через проєкт MSCA4Ukraine [ID: 101101923], який фінансується Європейським Союзом. Висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу, Європейського виконавчого агентства з досліджень чи Консорціуму MSCA4Ukraine. Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з досліджень, ні Консорціум MSCA4Ukraine загалом, ні будь-які окремі установи-члени Консорціуму MSCA4Ukraine не несуть за них відповідальності.

Список використаних джерел:

Assmann A. (2011). Cultural memory and western civilization: functions, media, archives. Cambridge: Cambridge University Press. 410 p.

Assmann A. (2013). Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention. München: Beck. 232 p. https://doi.org/10.17104/9783406652110.

Bartlett F. C. (1995). Remembering: a study in experimental and social psychology (W. Kintsch, Introduction; 2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 359 p. https://doi.org/10.1017/CBO9780511759185 (Original work published 1932).

Brett S., Bickford L., & Rios M. (2007). Memorialization and democracy: state policy and civic action. Santiago: FLACSO, International Center for Transitional Justice, & International Coalition of Sites of Conscience. 44 p.

Cassirer E. (2020). The philosophy of symbolic forms. Volume 1. Language. London: Routledge. 398 p. https://doi.org/10.4324/9780429282461 (Original work published 1923).

Cassirer E. (2021). An essay on man: an introduction to a philosophy of human culture / with Introduction P.E. Gordon. New Haven and London: Yale University Press. 264 p. (Original work published 1944).

Drozdzewski D., Waterton E., Sumartojo S. (2019). Cultural memory and identity in the context of war: Experiential, place-based and political concerns. *International Review of the Red Cross*, 101 (910), 251–272. https://doi.org/10.1017/S1816383119000110.

Erll A. (2011). Memory in culture. London: Palgrave Macmillan. 224 p.

Fesenko G. (2022a). Freedom Square in Kharkiv: localization of national and local memory. *Multidisciplinary academic notes. theory, methodology and practice*: *proceedings of the XVII international scientific and practical conference* (pp.112–121). Prague: International Science Group. https://doi.org/10.5281/zenodo.21227999.

Fesenko G. (2022b). Freedom Square in Kharkiv: political articulations in 2014–2022. *Grail of Science*, 17, 475–481. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.22.07.2022.083.

Huyssen A. (2003). Present pasts: urban palimpsests and the politics of memory. Stanford: Stanford University Press. 177 p.

Lefebvre H. (1991). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford; Cambridge, MA: Blackwell. 454 p.

Macdonald S. (2009). Difficult heritage: negotiating the nazi past in nuremberg and beyond. London and New York: Routledge. 240 p.

Macdonald S. Memorylands: heritage and identity in Europe today. London; New York: Routledge, 2013. 320 p.

Middleton D. & Brown S.D. (2008). Experience and memory: imaginary futures in the past. In A. Erll & N. Ansgar (Eds.) *Cultural Memory: an International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 241–251). Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. https://doi.org/10.1515/9783110207262.

Schuppli S. (2020). Material witness: media, forensics, evidence. Cambridge, MA; London: The MIT Press. 392 p.

Stroud S. R., Henson J. A. (2019). Memory, reconstruction, and ethics in memorialization. *The Journal of Speculative Philosophy*, 33 (2), 282–299. https://doi.org/10.5325/jspecphil.33.2.0282.

Нора П. (2014). Теперішнє, нація, пам'ять (А. Рєпа, пер.). Київ: Кліо. 272 с.

Фесенко Г. (2015). Ландшафти пам'яті у міському просторі: культурфілософський дискурс. *Людинознавчі студії. Серія: Філософія*, 32, 55–64.

References:

Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Assmann, A. (2013). *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*. München: Beck. https://doi.org/10.17104/9783406652110.

Bartlett, F. C. (1995). *Remembering: A study in experimental and social psychology* (W. Kintsch, Introduction; 2nd ed.). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511759185 (Original work published 1932).

Brett S., Bickford L., Ševčenko L., & Rios M. (2007). *Memorialization and Democracy: State Policy and Civic Action*. Santiago: FLACSO, International Center for Transitional Justice, & International Coalition of Sites of Conscience.

Cassirer, E. (2020). *The Philosophy of Symbolic Forms*. *Volume 1. Language*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429282461 (Original work published 1923).

Cassirer, E. (2021). *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture* (P.E. Gordon, Introduction). New Haven and London: Yale University Press (Original work published 1944).

Drozdzewski, D., Waterton, E. and Sumartojo, S. (2019). Cultural memory and identity in the context of war: Experiential, place-based and political concerns. *International Review of the Red Cross*, 101 (910), 251–272. https://doi.org/10.1017/S1816383119000110.

Erll, A. (2011). *Memory in Culture*. London: Palgrave Macmillan.

Fesenko, G. (2022a). Freedom Square in Kharkiv: Localization of National and Local Memory. In *Multidisciplinary Academic Notes. Theory, Methodology and Practice*: *Proceedings of the XVII International Scientific and Practical Conference* (pp. 112–121). Prague: International Science Group. https://doi.org/10.5281/zenodo.21227999.

Fesenko, G. (2022b). Freedom Square in Kharkiv: Political Articulations in 2014–2022. *Grail of Science*, 17, 475–481. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.22.07.2022.083.

Fesenko, H. (2015). Landshafty pam'yati u mis'komu prostori: kul'turfilosofs'kyy dyskurs [Landscapes of memory in urban space: cultural and philosophical discourse]. *Lyudynoznavchi studiyi. Ser.: Filosofiya*, 32, 55–64 [in Ukrainian].

Huyssen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford; Cambridge, MA: Blackwell (Original work published 1974).

Macdonald, S. (2009). *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. London and New York: Routledge.

Macdonald, S. (2013). *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. London and New York: Routledge. 320 p.

Middleton, D. & Brown, S. D. (2008). Experience and Memory: Imaginary Futures in the Past. In A. Erll & N. Ansgar (Eds.) *Cultural Memory: an International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 241–251). Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. https://doi.org/10.1515/9783110207262.

Nora, P. (2014). Teperishnie, natsiia, pamiat [Present, nation, memory] (A. Riepa, Trans.). Kyiv: Klio [in Ukrainian].

Schuppli, S. (2020). *Material Witness: Media, Forensics, Evidence*. Cambridge, MA; London: The MIT Press.

Stroud, S. R., Henson, J. A. (2019). Memory, Reconstruction, and Ethics in Memorialization. *The Journal of Speculative Philosophy*, 33 (2), 282–299. https://doi.org/10.5325/jspecphil.33.2.0282.

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.10.2026